

SÁGI MARIANNE:

„A BOLDOGSÁG ESZMÉJE A KÖZÉPKORBAN”

(Beszámoló a X. Amiens-i konferenciáról)

(Amiens, 1984. március 22–25.)

Az amiens-i egyetem (Université de Picardie) középkori tanulmányokkal foglalkozó szekciója még nem nagy múltra tekinthet vissza, ennek ellenére máris a Franciaországban működő három, a középkori társadalom és kultúra kutatásával foglalkozó műhely (Poitiers, Aix-en-Provence, Amiens) egyikeként tartják számon. S eredményeit tekintve: joggal. A csoport (melynek létrehozója és vezetője Danielle Buschinger) a germán és gallo-román kultúrkör kapcsolatainak, egymásrahatásának és egybemosódásának kutatását tűzte ki céljául; megalakulása (1976) óta számos kiadványt jelentetett meg és több konferencia megszervezését vállalta magára.

Publikációik általában irodalmi – filológiai jellegűek; kritikai kiadások: Eilhart von Oberg: Tristan (1976); Eberhard von Cersne: Der Minne Regel (1980); Heinrich von Freiberg: Tristan (1982); Beowulf (1984); illetve fordítások: Gottfried von Strassburg: Tristan (1980); Heinrich der Glîchezare: Reinhart Fuchs.

Az általuk szervezett kollokviumok azonban nem kizárólagosan irodalmi kérdések megvitatásával foglalkoznak. Évente, sőt évente kétszer hívnak össze a világ minden tájáról egyetemi tanárokat, kutatókat, hogy a középkori kultúra egy meghatározott kérdéséről kicseréljék véleményüket, bemutassák új kutatási eredményeiket, vitatkozzanak. Néhány téma a közelmúltból: „Irodalom és társadalom a középkorban” (1978); „Zene, irodalom és társadalom a középkorban” (1980); „Az antikvitás ábrázolása a középkorban” (1981); „A négy elem a középkori kultúrában” (1982); „Komikum, szatíra és paródia a Renart-hagyományban és a fabliaukban” (1983); „Szerelem, házasság, és ezek hagyományos kereteinek áthágása a középkorban” (1983); „Lancelot” (1984).

A legutóbbi konferencia a középkori boldogság – eszmény kérdésével foglalkozott. A széleskörű téma jellegéből adódóan ismét nem csupán irodalmárok, nyelvészek, filológusok előtt tárultak ki a Logis du Roy reneszánsz kapui, hanem szép számban jelentek meg teológusok, művészettörténészek, filozófusok és történészek is. A neves irodalomtörténész, Jean – Charles Payen (université de Caen) megnyitó beszédében éppen az utóbbiakhoz intézte üdvözlő és egyben megrovó szavait, amikor a képzelet és a képzeletbeli világ jelentőségére hívta fel a figyelmet: „a történet nem törődik a képzelet termékeivel – és ebben nincs igaza!” Valóban, a mentalitástörténet számára szinte elengedhetetlen egy adott társadalom vágyainak, illúzióinak, utópisztikus elképzeléseinek – vagy éppen múltbamenekülésének – mélyreható vizsgálata, hiszen ezáltal a kor embereinek érzés – és eszmevilágának, s ezen keresztül a társadalomban felmerülő problémáknak a megértéséhez jut közelebb.

A konferencián elhangzott 41 előadás témája nagyjából két kérdés köré csoportosítható: utópia-e a boldogság a középkorban vagy realitás, vallásos – misztikus eltávolodás egy bűnös világtól és felemelkedés Istenhez, avagy nagyon is földi, kézzelfogható valóság, teli has és szexuális kielégülés? Úgy tűnik, mind a kettő. Hogyan

határozható meg ez a boldogság – melynek keresése, Pascal szerint, minden emberi cselekvés legfőbb mozgatója? Általában vagy mint tartós állapot, vagy pedig mint pozitív érzelmi hatással járó esemény bekövetkezése illetve ennek várása.

Az egyházatyák, teológusok, szerzetesek számára a világtól való elfordulás – contemptus mundi –, az Isten-keresés kegyelmi állapot jelenti a beatitudo földi megvalósulását – ami úgyis csak halvány visszfénye lehet az üdvözültek földöntúli boldogságának. (Robert Bultot, Louvain-la-Neuve).¹ A hamis látszatok rabságában élő ember csak akkor találhat rá, ha megtagadja és elhagyja evilági bilincseit és életét teljesen Istennek – Deus beatitudinis – áldozza. (Michel Perrin, Amiens).² A filozófia és a tudományok is csak vigasztalásul szolgálhatnak e siralomvölgyben. (Gianfelice Peron, Padova).³ Felmerül azonban a kérdés: a középkori szerzetes boldogtalan volt-e? Tiltotta-e az Egyház a boldogságra való törekvést?

A 13–14. századra a filozófusok, írók, teológusok és misztikusok álláspontja teljesen megváltozik. Egyedül Isten a boldogság forrása – kegyelméből mégis boldogok lehetünk már itt a földön is: résztvevői vagyunk az isteni boldogságnak, és ha ezzel a mindent átalakító pillantással (regard de transfiguration) szemléljük a világot, a mindennapi élet is megváltozik körülöttünk. Bár az ember fizikailag fogoly, az élő Isten határtalan szeretete lehetővé teszi a lélek számára a vele való találkozást, s így a szenvedésről, fájdalomról való elfelejtkezést. Isten ugyan együtt szenved az emberrel, de ha az ember Isten útját követi, többé már nem érez fájdalmat és a legszörnyűbb tragédiát is az isteni akarat megnyilvánulásának tekinti. A világ – coincidencia oppositorum – fájdalmas öröm és boldog szenvedés. A földi élet csonthéjba zárt dióhoz hasonlítható: az isteni jószág mindent körülölel. (Rolan Maisonneuve, Oyonnax).⁴ (Ugyanez az elmélet és hasonlat Shakespeare-nél is felbukkan, Hamlet és Rosenkrantz párbeszédében.)

A megváltozott, transzfiguratív szemlélet eredményeképpen a tudományok feladata sem csupán a vizsgálat; éppen ellenkezőleg, eszközül és célul szolgálnak a boldogságot itt a földön kereső embernek. Nicole Oresme számára boldogság és tudomány szinte egyet jelent. Ő is különbséget tesz azonban „emberi” és „kontemplatív” boldogság között, s ez utóbbit, a szemlélődő-kutató tudós „beatitudo”-t tartja magasabbrendűnek – miként a bibliai példában Jézus Mária szolgálatát. A tudós lisieux-i püspök Arisztotelész-fordításának első lapján (Hága ill. Chantilly) látható két miniatúra is az emberi és isteni boldogság kettősségét mutatja: „Félicité humaine” díszes trónon ülő koronás nőalak, joggal kezében, míg „Félicité contemplative” egyszerű zsmolyán arcát Isten felé fordítva fogadja az Úr áldását. (Jeannine Quillet, Paris XII).⁵

A földöntúli boldogság keresése mellett a középkorban is mindvégig jelen van egy másik, sokkal világibb boldogság-eszmény, amely a nemesi – lovagi ill. városi – polgári irodalomban érhető tetten.

Többféle boldogság létezik tehát – erősen osztályhoz, réteghez vagy még inkább műveltséghez kötötten. A trubadúrlíra – a szenvedés, az „amor de lonh” boldogsága (Antoine Tavera, Nizza)⁶ – és az udvari regények arról tanúskodnak, hogy a felsőbb rétegek eszményképe az embert átformaló, próbára tevő nagy szerelem, amely szinte egy másik világba vezet el a hőst (vagy hősokeket). (Christoph Huber, München).⁷ Az emberi és a keresztény-vallásos szféra itt is világosan elkülönül (pl. Philippe de Beaumanoir „La Manekine” c. regényében), vagy pedig olyannyira össze-

mosódik, szerelmi és vallásos próbatétel annyira egygyólvad (mint például a „Minnegrotte” problémája a Trisztánban), hogy maguknak a megpróbáltatásoknak az értelmezése és elemzése válik a kutatók legfőbb feladatává.

A „nemesi” irodalom eme végeredményben tragikus szerelem-eszménye azonban hamarosan a szélesebb rétegek közé is eljutott (gesunkenes Kulturgut) s folklorisztikus-népies elemekkel fonódott össze, mint pl. a regényekben és fabliákban. Ezek a meseszerű történetek azonban már idilli környezetben játszódnak, boldog befejezést nyernek (Floire et Blancheflor, stb.); hiányzik belőlük úgy a valódi tragikum, mint a megtisztító elvágyódás. (Paul Bancourt, Aix-en-Provence).⁸ Az arisztokratikus életérzésnek pedig szinte paródiáját adják a kibontakozó városi – polgári kultúra első termékei és az egyetemeken a számbelileg jócskán felduzzadt diákság (goliardok) költészete. Rosanna Brusegan (Padova) előadásában⁹ Franciaország egyik legfejlettebb középkori tájegységének, az „artois-i kultúrának” éppen ezt az ironikus – szatirikus vonását emelte ki (Aucasin és Nicoleté, Jeu de la Feuillée), és közönségigényt kielégítő szerepét mutatta be.

Az alacsonyabb rétegek számára a boldogság gyakran a legegyszerűbb (és mégis elérhetetlennek tűnő) dolgok utáni vágyakozást jelenti: mint például egy fazék gőzölgő leves, néhány garas a zsebben, vagy egy hites feleség. A gazdagság gyakorolja általában a legnagyobb vonzerőt. A házasság mint a szerelem „legalizálása”, mint társadalmilag fontos tényező szerepel, de a boldogság nem mindig jár együtt vele. (Jean-Marc Pastré, Rouen).¹⁰ Marie-Thérèse Lorcin (Lyon)¹¹ a fabliákban érzelke, cselkvés ill. érzelmi úton létrejövő boldogság – élményt különböztetett meg. Érdekes, hogy az általuk vizsgált történetekből az derült ki: a francia mesékben a nőknek – a szerelemben és házasságban – inkább passzív, míg a német elbeszélésekben inkább aktív szerepük van.

Az élet legelemibb igényeinek kielégítése ill. a gazdagság utáni sóvárgás elemzésekor az a kérdés vetődik fel: vajon az életszínvonal emelkedése, a demográfiai növekedés hatása megfigyelhető-e ezekben az irodalmi alkotásokban? A történelmi kutatás által megállapított fejlődés hatása milyen eltéréssel jelentkezik, ill. jelen van-e egyáltalán az emberek tudatában? A boldogság elérhető-e, s nem marad-e a középkoron át mindvégig csupán utópisztikus vágyálom? Hiszen úgy tűnik, a középkori ember legjellemzőbb tulajdonsága éppen ez az örökös elvágyódás: a földi élet legyőzése és semmibevevése, a gótikus katedrálisok ég felé törekvése illetve egy múltbeli aranykor, az elveszett paradicsom utáni nosztalgia, a román templomok zömök ótámentumi figurái.

Ezt az elvágyódást fejezik ki az utópiák. A középkori utópiákban is megfigyelhető a fentebb említett kettősség: a testi ill. lelki örömök két veglete, Isten országa (civitas Dei) és a bőség mesebeli birodalma, Eldorado („Cocagne”): itt már aktív szerepe nincs az embernek. Az üdvözültek mosollyal arcukon fürdenek az isteni boldogság fényében; Eldorado szerencsés lakói pedig nem kevésbé elégedett arcki-fejezéssel várják, hogy szájukba repüljön a sült csirke. (Francisco d’Episcopo, Nápoly).¹²

A társadalmi utópiák általában Keletre (Szentföld; Indiák) helyezik azt az országot, ahol – mintegy a mennyei Jeruzsálem mintájára – az igazság fog uralkodni és minden ember boldog lesz. Természetesen ezek az új birodalmak is feudális alapokon épülnének fel; ilymódon az ismeretlen Johannes Presbyter 13–14. században

rendkívül népszerű teokratikus állam-utópiája mintegy a nyugati államberendezkedés propagandájává is válik. A társadalmi rend megváltoztatásának kérdése nem, csupán a meglévő tökéletesítésének, jobbá tételének gondolata merül fel ezekben az elképzelésekben. (Martin Gosman, Groningen).¹³ Ennyiben tehát közelállnak a társadalmi szatírák célkitűzéseisehez: a hármas alapon nyugvó rend örök és megváltoztathatatlan, csupán itt-ott szorul rá némi javításra ahhoz, hogy a boldogság itt a földön is eltölttesse az emberek szívét.

Philippe de Mézières, miután összehasonlítja és megbírálja a keleti ill. nyugati szokásokat, erkölcsöket és intézményeket, műve utolsó részében valóságos „kormányzati kézikönyvet” készít az uralkodók számára. (Joan B. Williamson, Long Island).¹⁴

Előfordul azonban, hogy maguk az uralkodók is boldogtalanok és koronájukról lemondva szívesen cserélnének egy tengerésszel vagy egy kereskedővel, mint például X. (Bölcs) Alfonz spanyol király. Camilo Flores Varela (Santiago de Compostela)¹⁵ azonban egy folklorisztikus hagyomány továbbélését mutatta ki a trubadúr-király költeményében és a fiktív elvágódásnak ezt a kifejezését egy hipotetikus polgári boldogságesszménynek tulajdonította.

Az utazás motívuma, a boldogság távoli tájakon való keresése és esetleges megélése mindvégig jelen van az irodalmi művekben. Érdekes módon azonban a zarándokok beszámolóiban lelki öröm, boldogság, eufória, lelkesedés nyomát sem találjuk. Annie Faugère (Nancy)¹⁶ az általa vizsgált német útbeszámolókból hiába kereste a boldogságra utaló szavakat és kifejezéseket (Saelde, Glücke; Wunne; Freude). Igaz, a jeruzsálemi zarándoklás nem egyszerű vezeklés az elkövetett bűnökért – tehát tulajdonképpen büntetés-számba vehető. Lehetséges ám az is, hogy ezek az útbeszámolók egyfajta „turisztikai zsebkönyv” szerepét is betöltötték, ezért is hiányzik belőlük minden szubjektív érzelmre utaló áradozás, vagy meghitt, csendes öröm.

„A történész nem törődik a képzelet termékeivel és a lelki élet jelenségeivel – a tragédiák, háborúk, nagy sorsfordulók foglalkoztatják” – mondta Jean-Charles Payen. Holott a középkori ember vágyakozása egy jobb, szebb, boldogabb világ felé, álmai, az elvesztett Paradicsom, Eldorado, az utópiák – mind-mind részét képezik mai, modern kultúránknak és valahol mindig jelen vannak tudatunkban mindennapi munkánk során.

Jegyzetek

1. Robert Bultot (Louvain-la-Neuve): L'aspiraton au bonheur et l'idéologie du „contemptus mundi”.
2. Michel Perrin (Amiens): La transition de la notion antique du bonheur à la notion chrétienne de béatitude: de l'eudémonisme philosophique aux „De beata vita” de Lactance et d'Augustin.
3. Gianfelice Peron (Padova): Le bonheur de la consolation. Remarques sur quelques traductions de Boèce aux XIIIe et XIVe siècles.
4. Roland Maisonneuve (Oyonnax): Le bonheur et le regard de transfiguration chez Julienne de Norwich.
5. Jeannine Quillet (Paris XII): L'idée de bonheur selon Nicole Oresme.

6. Antoine Tavera (Nice): Le bonheur dans la souffrance: les troubadurs sont-ils les inventeurs du „masochisme“?
7. Christoph Huber (München): Le „bonheur“ dans le tragique roman d'amour de Gottfried de Strasbourg.
8. Paul Bancourt (Aix-en-Provence): Bonheur et innocence: regard sur l'image du bonheur idyllique des „amours enfantines“ dans quelques romans des XIIe et XIIIe siècles.
9. Rosanna Brusegan (Padova): Le bonheur artésien: le cas de „Aucassin et Nicolette“.
10. Jean-Marc Pastré (Rouen): Les composantes du bonheur conjugal dans les fabliaux allemands.
11. Marie-Thérèse Lorcin (Lyon): L'idée du bonheur dans les fabliaux.
12. Francesco d'Episcopo (Nápoly): L'idée du paradis terrestre au Moyen-Age.
13. Martin Gosman (Groningen): Les royaume du Prêtre Jean: l'interprétation d'un bonheur.
14. Joan B. Williamson (Long Island): L'idée du bonheur chez Philippe de Mézières
15. Camilo Flores Varela (Santiago de Compostela): Malheurs royaux et bonheur bourgeois. A propos d'une chanson d'Alphonse X le Sage.
16. Annie Faugère (Nancy): Le bonheur dans les récits de voyages.